

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ВИМІРУ ПРИМУСОВОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ: ДОСВІД СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ**EVOLUTION OF THE INTERNATIONAL LEGAL DIMENSION OF FORCED POPULATION TRANSFER: EXPERIENCE OF THE ANCIENT WORLD**

Сідоренко Ю.М., помічник судді

*Одеський апеляційний суд,***аспірант***Міжнародний гуманітарний університет**ORCID ID: 0000-0002-0855-3596*

У статті висвітлені аспекти виникнення у суспільній думці та писемних пам'ятках людства такого соціально негативного явища як примусове колективне переміщення населення тобто депортація. На прикладі текстів Старого Заповіту та релевантних археологічних знахідок проведене моделювання правового режиму підстав, процесу примусового колективного переміщення населення та, відповідно статусу депортованого населення та релігійно-політичну й цивільно-правову оцінку відповідних процесів.

Стаття доводить, що питання колективного примусового переміщення (депортації) населення, певних етносів чи груп здавна були предметом суспільної думки та дискусій філософського й правового характеру. Поширеність такого роду явищ у людській історії постійно сприяла жвавій дискусії щодо ступеня їх протиправності, умов, форм та наслідків такого переміщення. Констатоване, що ставлення до ворожого населення та його примусового переміщення носило доволі брутальні риси, що, прикладом, відображене у Второзаконні

Водночас автор доводить, що у Другій книзі царів описуються менш геноцидальні форми примусового переселення асирійськими царями юдейського населення та детально зупиняється на прикладі Вавилонського полону. Доведене, що описані у Старому Заповіті події депортації юдеїв владою Вавилону та наступного їх повернення до місць попереднього проживання максимально верифіковані у «Архіві Аль-Яхуду», який містив на клинописних табличках досліджені європейськими та американськими археологами практичні відомості про побут, соціальні відносини, цивільний статус та правочини депортованих владою Вавилону юдеїв

Авторка констатує, що Вавилонський полон не був єдиним прикладом примусової депортації покорених владою Вавилону чи Ассирії народів, про що свідчать як інші археологічні джерела, так й згаданий «Архів Аль-Яхуду», який описує й побут депортованих філістимлян. Водночас, підсумовується у статті, відображення саме депортації юдеїв у Вавилон у Старому Заповіті, опис перебування їх у полоні та їх наступного повернення, надання біблійської оцінки цієї депортації справили виключний вплив на подальшу суспільно-політичну думку європейських християнських авторів Середньовіччя та Нового Часу, зокрема й періоду формування передумов доктрини класичного міжнародного права.

Ключові слова: воєнні злочини, геноцид, депортація, міжнародне право, міжнародні злочини, примусове переміщення населення, свобода пересування.

The article highlights the aspects of the emergence in public opinion and written monuments of humanity of such a socially negative phenomenon as forced collective population transfer, i.e. deportation. Using the examples of the Old Testament texts and relevant archaeological finds, the legal regime of the grounds, the process of forced collective population transfer and, accordingly, the status of the deported population and the religious-political and civil-legal assessment of the relevant processes were modeled.

The article proves that the issue of collective forced displacement (deportation) of the population, including certain ethnic groups, has long been a subject of public opinion and philosophical and legal discussions. The prevalence of such phenomena in human history has constantly contributed to a lively discussion regarding the degree of their illegality, conditions, forms and consequences of such displacement.

It is stated that the attitude towards the enemy population and its forced displacement had rather brutal features, which, for example, is reflected in Deuteronomy. At the same time, the author proves that the Second Book of Kings describes less genocidal forms of forced displacement of the Jewish population by the Assyrian kings and dwells in detail on the example of the Babylonian captivity.

It has been proven that the events of the deportation of Jews by the Babylonian authorities and their subsequent return to their previous places of residence described in the Old Testament are maximally verified in the "Al-Yahud Archive", which contained practical information on cuneiform tablets, researched by European and American archaeologists, about the daily life, social relations, civil status and legal transactions of Jews deported by the Babylonian authorities.

The author states that the Babylonian captivity was not the only example of the forced deportation of peoples conquered by the Babylonian or Assyrian authorities, as evidenced by other archaeological sources, as well as the aforementioned "Al-Yahud Archive", which also describes the daily life of the deported Philistines.

At the same time, the article concludes that the depiction of the deportation of Jews to Babylon in the Old Testament, the description of their captivity and their subsequent return, and the biblical assessment of this deportation had an exceptional influence on the subsequent socio-political thought of European Christian authors of the Middle Ages and Modern Times, including the period of formation of the prerequisites of the doctrine of classical international law.

Key words: deportation, forced displacement of population, freedom of movement, genocide, international law, international crimes, war crimes.

Постановка проблеми. Актуальність викликів належної кваліфікації злочинів проти людяності та воєнних злочинів, а також їх зв'язку із злочинами агресії та геноциду у контексті розвитку сучасної правничої науки вбачається безспірною. Масштабна російська агресія призвела до безпрецедентних за масштабом насильницьких переміщень населення агресором на тимчасово окупованих територіях України та з цих територій до держави-агресора.

Але для комплексного та всебічного розуміння категорії депортації слід опанувати передумови виникнення у суспільній думці та писемних пам'ятках людства такого соці-

ально негативного явища як примусове колективне переміщення населення та його подальшої еволюції. У цьому вимірі ключовим питанням стає моделювання правового режиму підстав, процесу примусового колективного переміщення населення та, відповідно статусу депортованого населення у Стародавні часи та релігійно-політичну й цивільно-правову оцінку відповідних процесів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання депортації груп у національній правовій доктрині до 2022 року традиційно ув'язувалося із аспектами кваліфікації депортації крим-

ськотатарського народу, яка почалася у 1944 році, а також депортації етнічних українців у 1939-1954 роках. Цю проблематику піднімали Адамовський В.І., Антипов Д.В., Бабін Б.В., Бажан О.Г., Бекірова Г.Т., Велешко О.М., Гладун О.М., Головченко В.І., Зінченко Ю.І., Кириченко Д.О., Приходько А.В. тощо. Але ані вказані ані інші автори не аналізували питання депортації у Стародавньому світі яке ставало предметом уваги тільки профільних істориків, археологів тощо.

Метою статті є визначення передумов та шляхів еволюції міжнародно-правового виміру примусового переміщення населення в Стародавній Часи на прикладі текстів Старого Заповіту та релевантної археологічної джерельної бази. Для її досягнення слід вирішити такі *завдання*, як виявлення у тексті історичних першоджерел опису випадків такої депортації та її оцінки; співставлення такого роду текстів з релевантними археологічними джерелами та їх описом у наукових працях авторів сучасності. Для реалізації такого роду завдань авторкою було використано джерелознавчі, історичні, формально-юридичні та порівняльні методи та підходи.

Виклад основного матеріалу. Питання колективного примусового переміщення (депортації) населення, певних етносів чи груп здавна були предметом суспільної думки та дискусій філософського й правового характеру. Поширеність такого роду явищ у людській історії постійно сприяла жвавій дискусії щодо ступеня їх протиправності, умов, форм та наслідків такого переміщення.

Тому не випадково, що вже у Старому Заповіті описані чисельні випадки вигнання та переміщення груп населення, які отримували відповідну релігійно-моральну оцінку.

При цьому ставлення до ворожого населення носило доволі brutальні риси, прикладом у Второзаконні вказувалося таке: «як наблизитися до міста, щоб взойовати його, то наперед запросиш його до миру, і як воно прийме мир і відчинить тобі (браму), то весь народ, який у ній буде, стане твоїм підданим і служитиме тобі. Як же ж замість миритися з тобою, почне з тобою бій, то ти його обляжеш; і як Господь, Бог твій, віддасть тобі його в руки, повбиваєш усіх його чоловіків вістраєм меча. Жіноцтво ж, дівчур, скотину й усе, що в місті буде, всю його здобич, забереш для себе і їстимеш здобич твоїх ворогів, яку Господь, Бог твій, дав тобі» [Св21, с. 318].

Надалі у Второзаконні додавалося: «Так робитимеш з усіма містами, які дуже далеко від тебе, які не належать до міст оцих народів, що тут. У містах же тих народів, які Господь, Бог твій, хоче тобі дати в посідання, не залишиш ні одної душі живої; їх мусиш приректи на цілковите знищення, отих хетитів, аморіїв, ханаанян, перізіїв, хіввіїв та євусіїв, як заповідав Господь, Бог твій» [8, с. 318]. Таким чином альтернативою тому, що сьогодні має назву геноцид, було встановлене колективне рабство осіб, як здалися без бою, або ж переміщення («забереш себе») решті не знищеного населення.

Водночас у Другій книзі царів описуються менш геноцидальні форми примусового переселення, зокрема двічі згадується переселенням асирійським царем Салманасаром юдейського населення міста Самарії, після того, як він її «здобув» та «одвів Ізраїля в Ассирію й оселив їх у Халаху, при Хаворі, річці в Гозані, та по мідянських містах». Старий Заповіт не вказує обставини спротиву населення Самарії, та оцінює таку депортацію, хоча і явно менш геноцидальну, як її приписувало робити Второзаконня, як покарання, бо «сини Ізраїлю согрешили перед Господом, Богом своїм... шанували інших богів, і ходили звичаями народів, яких Господь вигнав з-перед синів Ізраїлю» та «не слухали голосу Господа, Бога свого, і порушували його союз» [8, с. 515].

Також у Другій книзі царів вказане на переговори між асирійським царем та юдейським царем Єзекією

та населенням Єрусалиму, коли від імені асирійців «виступив головний підчаший і крикнув на весь голос по-юдейському», що «нехай Єзекія не подає надії на Господа, кажучи: Господь напевно визволить нас, це місто не потрапить у руки асирійському цареві. Не слухайте Єзекії, бо так говорить асирійський цар: Зробіть мир зо мною, піддайтеся мені, і кожний їстиме свій виноград і смокви й питиме зі своєї ритви, поскільки я прийду й заберу вас у таку землю, як ваша, у землю, багату на пшеницю й на вино, землю, багату на хліб і на виноград, у землю маслин і меду, і будете жити, не помрете» [8, с. 518].

Фактично асирійський цар пропонував єрусалимцям альтернативу: смерть чи рабський стан за умов спротиву, чи примусове переселення як наслідок відмови від спротиву, але при цьому - з обіцянками збереження за переміщеними якоїсь суб'єктності, надання їм певних гарантій та соціальних благ. Як додає Друга книга царів, «мовчав народ, не відповідав йому ні слова, бо такий був наказ від царя "Не відповідайте йому"» [8, с. 519]. Примітно, що обидві сторони цих переговорів, та, відповідно, Старий Заповіт, визнають за населенням Єрусалиму у цій ситуації певну суб'єктність у прийнятті рішення щодо подальшої долі: одна сторона заохочує до здачі, інша – забороняє ведення переговорів.

Надалі подібна ситуація описана щодо облоги та взяття Єрусалиму вавилонським царем Навуходоносором, теж рушив проти міста, тим часом як слуги його облягали. Після того як Йоахин (Іехонія), юдейський цар, здав місто Навуходоносору, «вийшов до вавилонського царя, сам він і мати його, і слуги його, і князі його, і скопці його, і вавилонський цар узяв їх», та «забрав увесь Єрусалим у полон, усіх князів, усіх заможних – 10 000, усіх майстрів і слюсарів. Зостались лише прості, вбогі селяни». Серед примусово депортованих Друга книга царів називає, крім майстрів та заможних, «усіх здатних до війни». Втім, потім Навуходоносор повторно захопив Єрусалим за нового царя, та примусово до Вавилону «решту людей, що залились були в місті, утікачів, що перекинулись були до вавилонського царя, і решту простих людей вивів Невузардан, начальник охорони» й «з бідних людей краю начальник охорони лишив трохи, щоб обробляли виноградники й поля» [8, с. 522].

Ця історія Старого Заповіту має доволі повне наукове підтвердження, яке дозволяє визначити соціальний стан та правовий статус депортованого до Вавилону єврейського населення, адже археологами був винайдений у Міжріччі цілий «Архів Аль-Яхуду» (англ. «Al-Yahudu Tablets»), який містив на клинописних табличках практичні відомості про побут, соціальні відносини, цивільний статус та правочини депортованих владою Вавилону юдеїв [1]. Протягом останнього півсторіччя «Архів Аль-Яхуду» був ретельно досліджений істориками, такими як Ф. Вукосавович [5], В.Х. Метт'юс [2], Л. Пірс [3], Дж.Б. Прітчард [4], К. Ванш [6] та іншими.

«Архів Аль-Яхуду» складається з приблизно 200 табличок та описує питання спадщини, контрактів та податків, з нього випливає, що депортовані юдеї щонайменш не були рабами та зберігали суб'єктність, з вірогідно обмеженими правами за низкою напрямів. При цьому депортовані проживали компактно, у декількох поселеннях, таких як Аль-Яхуду та інші, та зберігали власну ідентичність як окрема етнорелігійна спільнота, при тому, що поруч з ними проживали й інші депортовані владою Вавилону групи, такі як філістимляни з Гази.

При цьому керували цими поселеннями як вавилонські управлінці, так й етнічні юдеї, такі як Ахикар бен Римот у Бейт-Нашар, а поселення Уру-ша Тувиягу було, вірогідно поименованим на честь його засновника, юдея Тувияху бен Мухайаху, усього у архіві йдеться приблизно про двадцять поселень. У одному випадку дослідники простежили родинне дерево чотирьох поколінь, перше

з яких народилося у Єрусалимі, та решта вже формувалися у місцях депортації. «Архів Аль-Яхуду» охоплює документи з 572 р. до н.е. до 477 р. до н.е., часів правління Ксеркса I [5, р. 112], тобто вже через десятиріччя після початку повернення юдеїв до Єрусалиму.

Серед іншого у архіві є векселі, шлюбні контракти, питання оподаткування землі та прибутку, оренди домів, найму на державні роботи, та навіть приклад покарання за складання депортованими підробленого цивільного договору. При цьому є й договори про продаж депортованим власної рабині за «три міри срібла», що явно означає принципову відмінність у статусі депортованих та рабів [2, р. 93]. Відповідно до табличок архіву, депортовані юдеї мали статус «шушанну» тобто поселенців яким влада Вавилону надала землю там, де йому не вистачало населення, після введення землі в обіг та подальших декількох років обробки вона надавалася родині депортованого у постійне користування.

Також з табличок випливає, що колишні вояки армії Юдеї були рекрутовані Вавилоном у власні збройні сили, а також були й вавилонськими чиновниками; крім згаданого керманіча в Бейт-Ишува таблички згадують про збірників вавилонських податків, це представники депортованих родин Йехоадир бен Товшалем та Азрикам [4, р. 127]. З табличок архіву випливає, що юдеї не працювали у Шабат та інші дні єврейських свят, бо цими датами не оформлена жодна табличка, та що вони, щонайменше частково, планували повернення до Юдеї, про що свідчать згадані у архіві їх окремі імена.

В.А. Арістова також пише про знахідку американським археологом Дж. Петерса під час розкопок міста Ніппур частину архіву «Торгового дому Мурашу», а саме 150 табличок, що «засвідчують активну діяльність і міжнародні зв'язки цієї юдейської родини» у Вавилоні. Вказане, що «там є контракти на оренду землі, каналів, садів, угоди про купівлю та продаж, позику, розписки про одержання грошової застави за ув'язнених боржників тощо», й що «серед підписів на тих документах чимало юдейських прізвищ, а це свідчить, що багато виселенців жило разом» [7].

Також В.А. Арістова вказує, що з іншого розкопаного вавилонського архіву, табличок з «записами управителя палацу про видачу продовольства для різних поважних осіб, які були на утриманні царя», згадується і «колишній юдейський цар Іехонія, п'ятеро його синів і ще вісім юдеїв – його наближені», які мали свої будинки чи окремі покої в палаці [7].

Прикладом ім'я нащадка депортованих Яліаху, зафіксоване в архіві, свідчить про бажання його батьків іммігрувати в Юдею [3, р. 74], це ім'я релевантне згаданому у біблійській Книзі Ездри терміну «Ва-Яель» [8, с. 643], який описує наданий Кирилом II дозвіл юдеям повернутися у рідні землі, що відбулося у 538 р. до н.е.

Старий Заповіт ретельно описує як релігійну оцінку підстав депортації, так й надає вимоги депортованим, а також відображає обставини їх повернення. Зокрема, у Книзі Пророка Єремії міститься його «Лист до виселенців у Вавилоні», де вказане: «так говорить Господь сил, Бог Ізраїля, до всіх виселенців, що я переселив з Єрусалиму у Вавилон: будуйте дома та й живіть у них; насадуйте сади й їжте плоди їхні. Беріть жінок і родіть синів та дочок; та й синам вашим беріть жінок, а дочок ваших віддавайте заміж, щоб народжували синів та дочок, щоб ви намножились там, а не меншали. Дбайте про благо тієї землі, куди я вас виселив, і моліться за неї Господеві, бо в її добробуті - і ваше щастя» [8, с. 712].

А у згаданій Книзі Ездри описується повернення юдеїв, фактично зумовлене політикою нової влади у Вавилоні, захопленому на той час перськими царями. Серед іншого описується припис допомагати переселеним у повернення «людьми його місця сріблом, і золотом, і маєтком, і худо-

бою, з добровільною жертвою для дому Божого, що в Єрусалимі» [8, с. 781].

При цьому вказане, що «їхнє довкілля зміцнило їм руки речами срібними та золотими, маєтком, і худобою, і коштовностями, окрім того, що хто пожертвував був добровільно», тобто описується й добровільний й примусовий збір коштів з громад на повернення охочих додому. Книга Ездри окремо вказує, що Кір повернув «речі Господнього дому, які забрав був Навуходоносор з Єрусалиму», «рукою скарбника Мітредата, а той відрахував їх Шешбаццарові, Юдиному начальникові» [8, с. 782], зокрема понад 5000 посуду з золота та срібла для їх повернення у Єрусалим спільно з населенням.

Крім того, Книга Ездри ретельно описує кількість та роди юдеїв, що поверталися, прикладом «синів Азгавих – тисяча двісті двадцять і два», або «виходьків з Лоду, Хадіду та Оно – сім сотень двадцять і п'ять», згадуючи, що поверталися й «ті, що прийшли з Тел-Меллаху, з Тел-Харші, Керув-Аддану та Іммеру, та не могли довести роду батьків своїх та свого насіння, чи вони з Ізраїля», називаючи загальну цифру в 43360 юдеїв, та окремо йменує «їхніх рабів та невілниць, – цих було сім тисяч три сотні тридцять і сім; а їхніх співаків та співачок – двісті» та вказуючи кількість виведеної юдеями з Вавилону коней, мулів, верблюдів та ослів [8, с. 783].

З іншого боку, у Книзі пророка Єзекиїля, де депортовані йменуються «полоненими» «у халдейському краї над річкою Кевар», описується релігійне бачення підстав депортації, як Божого гніву, який відбувся через те, що юдейський цар Седекія поклявся Богом служити вавилонському царю Навуходоносору під час укладання з ним угоди. Та надалі Седекія начебто порушив цю угоду, намагаючись змінити верховну владу з Вавилону на Єгипет та вступивши у відносини з тамтешнім фараоном. Старий Заповіт оцінює це саме як клятвопорушення, що викликало Божий гнів.

Книга Пророка Єзекиїля пише щодо цього дослівно таке «Ось вавилонський цар прийшов у Єрусалим. Він забрав його царя та його князів та й відвів їх до себе в Вавилон. Узав він нащадка з царської родини та й зробив із ним союз, присилував його поклястись і забрав вельмож тієї землі з собою, щоб царство було принижене, щоб не могло підвестися, щоб додержувало союзу й стояло при нім. Той же зрадив його, пославши своїх послів у Єгипет, щоб йому дали коней і багато війська. Чи пощастить йому? Чи врятує себе той, хто таке сподівав? Він зламав мій союз. Чи ж він себе врятує? ...в країні того царя, що настановив його царем і що його він погордив присягою та зламав угоду, у нього, в Вавилоні він умре... Він зневажив клятву, зламав союз, дав свою руку іншому, – отак учинив він» [8, с. 698].

Водночас достатньо ймовірно, що практичні обставини покарання Вавилоном Юдеї у формі депортації, підстави рішення тамтешньої влади ґрунтувалися, зокрема, саме на цьому порушенні договору, при цьому й влада Вавилону, й Старий Заповіт оцінює колективне покарання населення депортацією за вчинки царя як співмірну кару, навіть попри те, що союз Седекії та Навуходоносору був нерівним та «присилуваним».

Звісно Вавилонський полон не був єдиним прикладом примусової депортації покорених владою Вавилону чи Ассирії народів, про що свідчать як інші археологічні джерела, так й згаданий «Архів Аль-Яхуду», який описує й побут депортованих філістимлян. Водночас відображення саме депортації юдеїв у Вавилон у Старому Заповіті, опис перебування їх у полоні та їх наступного повернення, надання біблійської оцінки цієї депортації справили виключний вплив на подальшу суспільно-політичну думку європейських християнських авторів Середньовіччя та Нового Часу, зокрема й періоду формування передумов доктрини класичного міжнародного права.

Висновки. Отже зазначене дозволяє прийти до висновку про те, що у Стародавньому Світі примусове колективне переміщення населення, тобто депортація, було поширеним явищем, та в цілому розглядалася як форма покарання групи, менш жорстока як повне чи часткове знищення групи, тобто її геноцид у сучасному розумінні, чи як повне поневолення цієї групи.

Історичним та водночас релігійно-політичним феноменом чи прикладом такої депортації став Вавилонський полон, приклад якого мав величезний вплив на подальше

формування суспільно-політичної думки європейських християнських авторів Середньовіччя та Нового Часу, зокрема й періоду формування передумов доктрини класичного міжнародного права.

Примітно, що управлінська, економічна та нормативна практика радянських депортацій ХХ сторіччя має масштабні аналогії саме з Вавилонським полоном, що у вимірі наявності у тодішнього радянського диктатора фрагментів богословської освіти, має стати цікавим предметом окремого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hasson N. Ancient Tablets Disclose Jewish Exiles' Life in Babylonia. *Haaretz*. Jan 29. 2015. URL: <https://www.haaretz.com/archaeology/2015-01-29/ty-article/.premium/exiles-life-in-babylonia-revealed/0000017f-f02f-d497-a1ff-f2af2f060000>
2. Matthews V.H., Benjamin D.C. *Old Testament Parallels: Laws and Stories from the Ancient Near East*. Mahwah: Paulist Press. 2007. 430 p.
3. Pearce L., Wunsch C. *Documents of Judean Exiles and West Semites in Babylonia in the Collection of David Sofer*. Cornell: Eisenbrauns, 2014. 480 p.
4. Pritchard J.B. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3rd ed. Princeton: Princeton University Press, 1969. 744 p.
5. Vukosavović, F. *By the Rivers of Babylon: The Story of the Babylonian Exile*. Jerusalem: Bible Lands Museum, 2015. 128 p.
6. Wunsch C. *Judaeans by the Waters of Babylon: New Historical Evidence in Cuneiform Sources from Rural Babylonia Primarily from the Schøyen Collection*. Dresden: Islet Verlag, 2022. 213 p.
7. Арістова А.В. Вавилонський полон. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Вавилонський_полон_\(дата_звернення:_10.02.2022\)](https://vue.gov.ua/Вавилонський_полон_(дата_звернення:_10.02.2022)).
8. *Святе Письмо (Біблія)*. Переклад: І. Хоменко. Львів: Місіонер, 2021. 1504 с.